

ПОГЛЯДИ НА МОВНІ ІННОВАЦІЇ В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ О. Г. МУРОМЦЕВОЇ

Статтю присвячено висвітленню інноваційних процесів української літературної мови на основі аналізу наукових праць відомого мовознавця О. Г. Муромцевої. На матеріалі монографії та наукових статей дослідниці розглянуто основні продуктивні способи словотворення інноваційної лексики, характер словотвірного потенціалу, проаналізовано варіантність однокорених новотворів, виникнення складних слів, тенденції розвитку словникового складу української літературної мови та розкрито взаємозв'язок екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників, що зумовлюють процес неологізації сучасної української лексики і впливають на перегрупування словника національної мови.

Ключові слова: *О. Г. Муромцева, монографія, наукові статті, лексичні інновації, словотвірні типи, однокореневі новотвори, запозичення.*

Sukhenko V. H. Views on the Lingual Innovations within the O. H. Muromtseva's Scientific Works. *The article is dedicated to exhibition of innovative processes of the literary Ukrainian language, based on the analysis of scientific works by a prominent linguist, Doctor of Philology, professor O. H. Muromtseva. Study of the neologism emergence features at different stages of the Ukrainian language development is a topical task. Thus, based on the monography «Development of the literary Ukrainian language lexis during the second half of the XIX century and in the beginning of the XX century» and the researcher's scientific articles, the main productive ways of innovative lexis word formation and its potential are studied. Variance of cognate neologisms, composite word emergence, and the tendencies of the literary Ukrainian language vocabulary development during different historical periods are analysed. Extralingual and intralingual factors influencing the contemporary Ukrainian lexis neologisation and regrouping the national language vocabulary are discovered. An emphasis is put on the Muromtseva's views on using neologisms and borrowed words, as newly created words must correspond to the models established in the literary language. The researcher's scientific works are the basis for further research of innovative processes at the contemporary stage.*

Key words: *O. H. Muromtseva, monography, scientific articles, lexis innovations, word formation types, cognate neologisms, borrowed words.*

Справжня історія слова починається тоді,
коли спостерігається безперервність
його вживання в літературній мові...

О. Г. Муромцева

Найбільш характерні тенденції в зміні словникового складу мови можна простежити в процесі вивчення нових слів, аналізу шляхів і способів їх виникнення. Соціальна обумовленість мови, її тісний зв'язок із розвитком суспільства знаходять яскраве відображення в словотворчих процесах, адже все нове потребує вербалізації. Дослідження особливостей виникнення лексичних новотворів на різних етапах розвитку української літературної мови завжди є надзвичайно актуальним завданням.

Лексичні інновації перебувають у полі особливої уваги мовознавців. Різні аспекти мовної динаміки, зокрема й ті, що пов'язані із суспільною природою мови, процеси кількісного оновлення словника висвітлено в працях В. В. Жайворонка, О. С. Ковтунець, Т. А. Коць, Л. А. Лисиченко,

Д. В. Мазурик, Л. І. Мацько, О. Г. Муромцевої, Л. М. Полюги, І. А. Самойлової, Л. О. Ставицької, О. А. Стишова, Л. В. Струганець, О. О. Тараненка та ін.

Мета статті – розкрити лінгвістичні погляди на мовні інновації фундатора наукової мовознавчої школи, доктора філологічних наук, професора Ольги Георгіївни Муромцевої, яка ввійшла до когорти відомих українських мовознавців останніх десятиріч, авторитетних соціолінгвістів і лінгвокультурологів.

Висвітленню актуальних проблем наукової спадщини та розкриттю багатоаспектних обширів наукової діяльності О. Г. Муромцевої присвячені статті Н. І. Варич, С. І. Дорошенка, О. С. Дьолог, В. Ф. Жовтобрюх, Л. А. Лисиченко, А. М. Нелюби, Р. А. Трифонова, О. С. Черемської та ін.

У науковому доробку О. Г. Муромцевої понад 100 праць. Найвагомішою є монографія «Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX століття» (1985), у якій ґрунтовно розглянуто процеси розвитку лексичного складу української літературної мови на матеріалі художньої літератури, публіцистики, досліджено словотворчі процеси, запозичення слів і семантичні зміни, що сприяли збагаченню лексичного складу української літературної мови досліджуваного періоду. О. Г. Муромцева наголошує на тому, що процес розвитку лексичного складу охоплює не лише появу нових лексичних і семантичних одиниць, а й «архаїзацію, випадання з мовного обігу певної частини слів і значень» [3, с. 7].

Новотвори різних історичних періодів у стислому вигляді несуть досить вагому інформацію про особливості політичного, економічного, культурного життя епохи та відображають мовні тенденції, які розвинулися в майбутньому. О. Г. Муромцева досліджувала розвиток лексики другої половини XIX – початку XX століття, оскільки цей період, на думку науковця, є важливим для суспільства, а значить «активніше реагує мова творенням нових слів, які забезпечують і вимоги суспільства, і вимоги мови, що розвивається» [3, с. 10]. Цей період характеризується інтенсивним припливом запозиченої лексики, джерелами якої були французька, німецька, англійська, а також російська й польська. До речі, науковець зазначає, що російська мова була «головним провідником запозичень із західноєвропейських мов. Подібну роль на західноукраїнських територіях відігравали польська, німецька, мадярська мови» [3, с. 141]. Процес освоєння запозичених лексем відбувався в несприятливих умовах, що викликало різного типу варіантність, яка в межах вищезазначеного періоду не була усунута.

За спостереженнями О. Г. Муромцевої, лексичний склад української літературної мови другої половини XIX – початку XX століття «розвивався в напрямку до його абстракції, тобто збільшення кількості абстрактної лексики» [3, с. 140], що відповідало тогочасним потребам і добре усвідомлювалося передовими письменниками. Українська лексика насамперед поповнювалася словами на позначення опредметнених ознак (словотвірні типи із суфіксами *-ість*, *-ств(о)*, *-ізм(-изм)*, *-щин(а)* (*-чин(а)*): *строгість*, *узість*, *геройство*, *поліцейство*, *радикалізм*, *містицизм*, *буденщина*, *середньовіччина*) і

опредметнених дій (словотвірні типи із суфіксами *-ння(я)*, *(-енн(я))*, *-інн(я)*, *-тт(я)*, *-аці(я)*: *почування*, *переведення*, *тяжіння*, *знаття*, *мобілізація*, нульовим суфіксом і суфіксами *-к(а)*, *-ок*: *загад*, *утвір*, *розв'язка*, *здобуток*) [3, с. 140–141].

Заслугує на увагу аналіз О. Г. Муромцевою варіантності однокорених новотворів другої половини XIX – початку XX століття в системі іменників на позначення предметної дії, яку науковець розподіляє на типи: а) варіант з матеріально вираженим суфіксом і суфіксом нульовим (*рівноваження – рівновага*; *вироблення – виробка – виріб*; *виступлення – виступок – виступ*); б) варіантність утворень від дієслів іншомовного походження за допомогою суфіксів *-нн(я)* і *-аці(я)*, *-ці(я)*: (*ідеалізування – ідеалізація*; *диференціювання – диференціація*; *продукування – продукція*). О. Г. Муромцева зазначає, що наведені приклади варіантності вживали «як рівноправні, без будь-якого семантичного чи стилістичного відтінку» [3, с. 35]. Утворення з українськими суфіксами виразніше підкреслюють процесуальність, необмежений і тривалий характер дії, тому їх використання виявляється доцільним і в сучасній мові для підкреслення зазначених відтінків. Науковець відзначає як загальну тенденцію поступове скорочення утворень з *-нн(я)* (*-енн(я)*) на користь утворень з нульовим суфіксом (перемога варіантів *поділ*, *виступ*, *опис*, *заява* та ін.) або непохідних іменників, що містять у своїй семантиці процесуальну ознаку: *аналіз* замість *аналізування*, *бойкот* замість *бойкотування*. Причиною цього був більш предметний характер утворень з нульовим суфіксом, чіткіша семантична окресленість, зумовлена значенням dokonаного виду твірних основ, які переважають при утворенні іменників з нульовим суфіксом.

Лексика української мови також збагатилася новими словами на позначення прихильників «політичних напрямів, послідовників різних учень, носіїв деяких духовних рис і ознак» [3, с. 141]. Наприклад: *всеслов'янець*, *гегеліанець*, *вагнерист*, *козаколюбець*.

Помітне місце в загальному процесі розвитку словникового складу української мови другої половини XIX – початку XX ст. займає творення складних слів. О. Г. Муромцева пояснює цей процес тим, що розвиток науки вимагав економних засобів позначення різних понять: *холоднокровний темперамент* (філософія); *механічно-молекулярний рух* (фізика); *диско-плацентарні форми* (біологія); *чотирьохчленна виборча формула* (суспільно-політична термінологія) тощо. Найбільш продуктивним був тип складних слів з першим компонентом *само-* (*самоохорона*, *самоосвіта*, *самоаналіз*) та новотвори з першим компонентом *все-* (*вселюдський*, *всеукраїнський*), *мало-* (*малограмотний*, *малодушний*), *много-* (*многогранний*, *многозначний*); *загально-* (*загальнолюдський*, *загальнонауковий*), *високо-* (*високоідейний*, *високогуманний*), *широко-* (*широкославний*, *широковладний*). О. Г. Муромцева звернула увагу на високу продуктивність інтернаціонального компонента *псевдо-* (*псевдонаука*, *псевдогалюцинації*) та інтернаціональних коренів *-філ*, *-фоб*, *-фобія*, *-ман*, *-манія*, *-лог*, *-логія* (*слов'янофіл*, *антропофоб*, *гідрофобія*, *хлопоман*, *метеоролог*, *дерматологія*). Аналізований матеріал переконує, що

прогрес мови викликають потреби суспільного розвитку.

У загальній характеристиці запозичень О. Г. Муромцева ставила завдання виділити найчастіше вживані предметно-тематичні групи, показати їх поповнення новими словами та встановити джерела запозичень. За підрахунками дослідниці, в українську літературну мову з 60-х років XIX ст. по перше десятиріччя XX ст. включно «ввійшло понад 1 000 лексем інтернаціонального вживання для вираження понять суспільної, ідеологічної, філософської, культурної сфер. Якщо ж урахувати лексику інших груп, то ця цифра сягатиме близько 2 500 лексем» [3, с. 77]. Нові значення, нові осмислення слів виникали в досліджуваній період надзвичайно інтенсивно відповідно до тих вимог, які ставили перед мовою розвиток наукової думки, суспільні зміни, науково-технічний прогрес.

Формування лексичного складу української літературної мови відбувалося не лише шляхом поповнення новотворами й запозиченнями, але й за рахунок глибокої перебудови семантичної системи, що виявилось у виникненні нових уживань і осмислень, розвитку нових значень слів. Помітна роль у цьому процесі належала українським письменникам, які розширювали семантичні можливості слів, піднімали українську літературу до рівня світових літератур. О. Г. Муромцева намагалася дослідити це питання у всій повноті, аналізуючи особливості ідіостилю Г. Квітки-Основ'яненка, Л. Глібова, А. Свидницького, Марка Вовчка, П. Куліша, Ганни Барвінок, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, Ю. Федьковича, О. Маковея, І. Франка, О. Кобилянської [2]. «Питання про неологізми мало принципове значення у визначенні шляхів розвитку української літературної мови. Літературна практика видатних українських письменників стверджувала необхідність неологізмів, утворених різними засобами української мови, а їх виступи в мовних дискусіях теоретично обґрунтовували це явище» [3, с. 12].

О. Г. Муромцева досліджувала тенденції розвитку словникового складу української літературної мови в різні історичні періоди та висловлювала жаль з приводу того, що «збирання неологізмів не поставлено в Україні на серйозний академічний рівень» [1, с. 63]. В одній зі статей науковець проаналізувала розвиток лексики кінця 80-х – 90-х років XX століття, зробивши акцент на творенні нових слів, пов'язаних з активною ідеологічною боротьбою, розвінчуванням і викриттям тоталітарної системи, партійно-адміністративної верхівки (*брежнєвізм, спецподільники, рухівець, рухівка, роздержавлювати, поствідлиговий* тощо). О. Г. Муромцева розкрила вільне самовираження письменників досліджуваного періоду, наголошуючи на українському сленгу, продемонстрованому поетами й прозаїками 90-х років (*шизуватий, обламвання, прикуцнути*). У статті дослідниця також висловила занепокоєння щодо процесу «англізації української мови, особливо в термінології, що потребує вже певної реакції наукових і навіть урядових інституцій» [1, с. 71].

Отже, наукові праці Ольги Георгіївни Муромцевої є одним із джерел дослідження питань становлення й розвитку української літературної мови, аналізу лексико-семантичних процесів, відображення мовних інноваційних

явищ. Вони мають наукову цінність, оскільки містять ґрунтовні матеріали, пов'язані зі збагаченням лексичного складу української літературної мови в різні історичні періоди, та є основою для подальших досліджень інноваційних процесів на сучасному етапі.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Життєсвіт** Учителя і Друга: збірник матеріалів III Муромцевських читань на пошану доктора філологічних наук, професора Муромцевої Ольги Георгіївни (до 75-річчя від дня народження) / Упорядники О. С. Черемська, В. Ф. Жовтобрюх. Харків, 2013. 164 с. 2. **Муромцева О. Г.** З історії української літературної мови. Вибрані праці. Харків, 2008. 229 с. 3. **Муромцева О. Г.** Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. Харків: Вища школа, видавництво при ХДУ, 1985. 152 с.

Сухенко Вікторія Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства і мовної підготовки іноземних громадян, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, просп. Науки, 9-А, м. Харків, 61166, Україна.

Tel.: +38-097-522-71-94

E-mail: viktoriya.suhenko@hneu.net

<http://orcid.org/0000-0002-8775-6999>

Sukhenko Viktoria Grigorivna – Ph.D in Philology, Associate Professor at the Department of Ukrainian studies and language preparation of foreign citizens, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Nauky avenue, 9-A, Kharkiv, 61166, Ukraine.